

**Színház és lokális emlékezet:
Taub János *A róka meg a szőlő* című előadása
a nagyváradai színpadon (1958)**

Színház és emlékezet

Gerald Siegmund szerint a színház olyan nyilvános hely, amely közösségi tapasztalatokat és emlékeket őriz meg, ill. biztosítja ezeknek előhívhatóságát és a kollektív befogadás általi folytonosságát. A színház tehát az a társadalmi intézmény, amely „olyan tárolóként funkcionál, amelyben minden sértetlenül megőrződik, hogy aztán később aktivizálódjon. Az emlékezetnek ez az archívumnak is nevezhető formája teremti meg a hagyományt, a kontinuitást és az identitást, s ezáltal a színház mint intézmény könnyen az emlékezet horizontjába kerül.” A színháznak mint társadalmi intézménynek az emlékezetkonstituáló szerepe elsősorban abban nyilvánul meg, hogy „akár régi, akár új drámákkal, folyamatosan felmutatja egy csoport önmagáról alkotott bizonyos képét”, és ezáltal biztosítja az értékek folytonosságát.

A drámáról szóló alapvető munkájában Manfred Pfister azt feltételezi, hogy az irodalmat mint nyilvános kommunikációt, alapvetően társadalmi intézménynek kell tekinteni, mivel ez mindig feltételezi az individuális normák és közösségi konvenciók egységes rendszerét. Ez természetesen vonatkozik a drámai szövegek révén folytatott kommunikációra is, mivel a drámai szöveg színházi szöveggé való megjelenítése alapvetően a színház intézményi rendszerétől függ. A recepció kollektív jellege pedig egyetlen más műfaj esetében sem feltételezi annyira egyértelműen a szövegek és a közösségek közvetlen kapcsolatát, mint a színház esetében.

Színházkulturális kontextus

Az 1950-es évek második felének nagyváradai színjátszása leginkább az átmenetiség és útkeresés jegyében áll, érthető tehát, hogy a különböző színháztörténeti kézikönyvek és monográfiák a nagyváradai színjátszás történetének egyik válságos időszakaként tekintenek a helyi Állami Színház történetének ezen évtizedére.¹ A színház műsorrendjének gerincét a

¹ „Sepsiszentgyörgytől Nagyvárad: nem csupán kilométerekben mérve jókora ugrás. A művelődési, a színházi hagyományok szükségszerűen másra buzdították (olykor csábították) a nagy múlttal rendelkező

többi romániai magyar színházban is futó szovjet, román és magyar színművek adják, számottevőbb változás, hangsúlyeltolódás csak az ötvenes évek közepétől észlelhető, amikor Gróf László megrendezi *A tanítónőt* (1955) és a *Bánk bánt* (1958), Szombati Gille Ottó pedig Schillert (*Ármány és szelem*, 1956) és Ibsent (*Nóra*, 1956) viszi színre.²

Az 1950-es évek második felének repertoárját vizsgálva egyértelműen kitűnik az operett meghatározó szerepe: olyan előadások találhatóak a műsorrenden, mint a *Cigánybáró*, *Három a kislány*, *János vitéz*, *Gül Baba*, *Csárdáskirálynő*, *Cigányszerelem*, amelyek akár ötven-százaz szériákat is biztosíthattak. Erre hivatkozva nevezi „kedélyes színház”-nak a váradi teatrumot Kelemen István, kiemelve azt, hogy a váradi társulat gyakran elbűvölte a nézőket.³ De a korabeli sajtóban is nagyon hangsúlyosan és erőteljesen, természetesen szintén negatív előjellel honosodott meg Váraddal kapcsolatosan az „operettszínház” fogalma, ami elsősorban nem is magának az operett műfajának, sokkal inkább annak a jelenségnek szólt, miszerint az operett játékmódja és színészi eszköztára szinte egyeduralkodóvá vált, műfajiságtól függetlenül.

A műsorrend átalakítására, s ezáltal az operett és a „könnyű műfajok” túlsúlyának megszüntetésére az a Dauer T. András tett kísérletet, aki 1957–1959 között volt az immár román tagozattal bővített színház igazgatója. Ennek a törekvésnek a jegyében tűzi műsorra a váradi színház a *Bánk bánt*, amelynek 1958. április 5-i premierje „mint egy állatorvosi ló mutatta ki a váradi magyar színpad »hagyományainak« összes komoly problémáját”.⁴ Bár hozott látható eredményeket, Dauer igazgatósága alatt mégsem történtek radikális reformok sem a magyar társulat működése, sem pedig a műsorrend terén: az operettek mellett Szigligeti *A cigány*, Heltai Jenő *Néma levente*, Móricz Zsigmond *Rokonok* c. darabjai szerepeltek a repertoárban. Ennek is köszönhető az, hogy az 1958/59-es évadban Nagyváradon is rendező Rappaport Ottó az *Utunk* 1961. szeptember 15-i számában megjelent összegző elemzésében, amelyben az erdélyi színházak profilját és műsorrendjét vizsgálja, Nagyvárad kapcsán újból megállapítja, hogy a színház egyértelműen a könnyű műfaj irányába mozdult el, hisz ez vonzotta a társulat jó részét, és ez határozta majd meg a

váradi színészetet.” Kántor Lajos – Kötő József: *Magyar színház Erdélyben 1919–1992*. Bukarest, Integral Kiadó, 1998. 86.

² Kántor Lajos – Kötő József: *Magyar színház Erdélyben 1919–1992*. Bukarest, Integral Kiadó, 1998. 87.

³ Kelemen István: *Várad színészete*. Nagyvárad, Literator Könyvkiadó – Charta Könyvkiadó, 1997. 197.

⁴ A *Művészet* 1958. májusi számában Deák Tamás meglehetősen élesen fogalmaz: „A nagyváradi Bánk bán művészi anakronizmus: a dráma alakjainak megjelenítése oly meglepően divatjamúlt, akár az operaszerű színpadi mozgást, akár a dikciót figyeljük, hogy az ember már-már úgy érzi: csoda történt s egy évszázadot visszafelé nyargalt a különben derekasan nyargaló idő. [...] Szónokias dagályosság, kelléktári kavajok, fölösleges gyors és lassú színpadi helycserék jellemezték az előadást – annak ellenére, hogy a tehetséges és gondosan alakító szereplők egyike-másika a maga nemében jól játszott.” Id. Nagy Béla: *Torz idők színháza: a nagyváradi magyar színháztársulat tizenkét éve (1948–1960)*. Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó, 2009. 440.

játékmód alapvető tulajdonságait: „a laza könnyedséget, a harsány hangvételt, a szép, hajlékony és lendületes színpadi mozgást, az erős színű komikumot, a gátlástalan közvetlenséget a nézőtérrel.”⁵ Szintén visszautal az ominózus 1958-as Gróf-féle *Bánk bán* előadásra is, legnagyobb hibájaként szintén azt emelve ki, hogy a színészi alakításokat egyértelműen az operett játékmódja határozta meg. Mindazonáltal a vígszínházi profil kialakításában látja a váradi színjátszás perspektíváját, ami által egyedivé is válhatna az erdélyi színházi palettán.⁶

Az operett és a vidám műfaj által dominált műsorrend, ill. az elsősorban ennek megfelelő, ezen edződött színészi eszköztár és színpadi játékmód felől nézve jelentett üdítő színfoltot a Taub János rendezte *A róka meg a szőlő*, amelytől – az időszak legemlékezetesebb bemutatójaként – a csöppet sem hízelgő „operettszínházi” státusztól való végleges eltávolodást is remélte a korabeli sajtó és kritika.

Dramatikus szöveg, dramaturgia

A róka meg a szőlő a brazil Guilherme Figueiredo (1915–1997) legtöbbet játszott drámája. Az Aesopusról szóló mű 1953-ban született, és a térbeli távolság ellenére viszonylag hamar utat talált Európa színpadai felé: 1955-ben Bécsben mutatják be Margot Feder fordításában, de igazán népszerűvé Kelet-Európa színpadain válik: 1957-ben a leningrádi Gorkij Színház előadásában elnyeri a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulója alkalmából szervezett színházi ünnepség első díját, ugyanaz év december 20-án Vámos László rendezésében a budapesti Madách Színház is bemutatja. Az NDK-ban Taub temesvári rendezésének 1958. április 14-i ősbemutatója után egy bő héttel, április 22-én mutatják be nagy sikerrel,⁷ majd ezt követi a váradi Taub-rendezés bemutatója, 1961-ben pedig Sepsiszentgyörgyön Harag György viszi színpadra. Időközben a szöveget lefordítják orosz, magyar, cseh, lengyel, szerb, bolgár stb. nyelvekre is.⁸ A nyugati színházakban ritkábban és később tűnik fel a darab, jellemző, hogy az NSZK-ban csak

⁵ Rappaport Ottó: Színházi stílus, színházi profil. *Utunk*, 1961/37. 8–9. 9.

⁶ „A váradi színháznak megvan minden lehetősége és feltétele ahhoz, hogy kialakítsa vígszínházi profilját, amelyet az operettől a klasszikus vígjátékig terjedő egyenes vonalú műsorterve határozna meg. Ez pedig biztosítaná a váradi együttes sajátos, egységes játékmódjának kialakulását, amely különbözne a többiekétől és amelyre hagyományai, művészegyeniségeinek hajlamai predesztinálják.” Rappaport Ottó: Színházi stílus, színházi profil. *Utunk*, 1961/37. 8–9. 9.

⁷ 1989. novemberében a rostocki színház már a darab 65. előadását mutatja be a szerző, Figueiredo jelenlétében. A rostocki produkció olyannyira sikeres volt, hogy NDK-szerte további tizenhárom bemutató követi. *Neues Deutschland*. 20. Nov. 1959. 4.

⁸ Jens Kirsten: *Lateinamerikanische Literatur in der DDR. Publikations- und Wirkungsgeschichte*. Berlin, Ch. Links Verlag, 2004. 178.

1964-ben kerül sor az ősbemutatóra. Külön érdekessége a kelet-európai recepciónak, hogy az alaptörténetet – Aesopus inkább vállalja a halált, mintsem rabságban éljen – nem vonatkoztatták (legalábbis explicit módon) a kelet-európai politikai viszonyokra.

Figueiredo darabja a görög Aesopus életéről szóló kitalált történeten alapul, amelynek értelmében Xantos, a botcsinálta filozófus a rabszolga Aesopust egy üzlet ráadásaként ajándékba kapja. Csúfsága miatt korábbi tulajdonosai azt feltételezték Aesopusról, hogy haszontalan, ostoba, de Xantos hamar felismeri a csúf külső alatt rejtőző nagy szellemet, és jó tanácsaiért cserébe szabadságot ígér neki. Bár Xantos felesége, Kléja beleszeret a csúf rabszolgába, Aesopus csak egyetlen szerelmet ismer, a szabadság irántit. És amikor a darab végén választhat a kényelmes rabszolgalét és a halállal fenyegető szabad emberi lét között, a szabadság mellett dönt: „Hol van a szakadék, a szabad emberek jussa?”

A róka meg a szőlő nagyváradi előadásának alapjául Sarkadi Dénes és Kovács Ferenc fordítása szolgált, az eredetivel és a német fordítással való összevetés azt mutatja, hogy a fordítók szöveghű fordításra törekedtek, kisebb eltérések csupán a szövegben előforduló tulajdonnevek nevek esetében fordulnak elő. Bár a fordítás eredeti szövegvariánsa nem maradt fenn, rendelkezésünkre áll az a Szombati Gille Ottó által szignált fordítás, amelynek alapján Szombati 1989-ben újra megrendezi Figueiredo darabját, és amelynek összevetése a Taub-rendezés hangfelvételével meggyőzően bizonyítja, hogy ez megegyezik azzal, amelyből Taub is dolgozott 1958-ban.⁹

Taub a dramatikusság szöveget nagyfokú autonómiával kezelte, a sűrítés és feszültségteremtés érdekében hosszabb részeket hagyott ki. A színpadi szöveg arra törekszik, hogy minél élesebben exponálja a történetben feszülő, az eszmék és a figurák szintjén megjelenő feszültséget, az egyéni függőség és függetlenség alternatíváit.¹⁰

Rendezés

Taub Jánost pályája első felében erősen foglalkoztatta Figueiredo darabja, ugyanis rövid időn belül háromszor is megrendezte, három különböző társulattal: 1958 áprilisában színre

⁹ Taub János és Szombati Gille pályája ebben az időszakban többszörösen is érintkezik egymással: Szombati 1954-től 1990-ig a nagyváradi színház rendezője, 1957–58-ban pedig a temesvári Állami Magyar Színház tagja is, épp abban az időszakban, amikor Taub Temesváron és Nagyváradon is megrendezi *A róka meg a szőlőt*.

¹⁰ Varga Gábor 1989-ben megjelent értelmezésében: „A legendás, egész élete során az emberi szabadságot dicsőítő frígiai mesemondó sorsának a bemutatása kiváló keretet biztosított a kortárs brazil színműíróknak ahhoz, hogy egymás mellé állítsa a lehetséges válaszok két végletét: a megalkuvásokat és kötődéseket természetesen tudomásul vevő, de a maga módján mégiscsak megélhetést biztosító függőség vagy a kötődéseket nem ismerő, a feltétlen engedelmeskedést eleve elvből el nem fogadó s épp ezért gyakran a biztos pusztulásba vezető egyéni függetlenség alternatíváit.” Varga Gábor: *A róka meg a szőlő*. *Utunk*, 1989/36. 7. 7.

viszi a temesvári színház magyar társulatával *Savanyú a szőlő* címmel, májusban Nagyváradon is megrendezi immár *A róka meg a szőlő* cím alatt, majd 1961-ben bemutatja a temesvári színház román társulatával is.

Taub rendezése minden tekintetben lényegesen különbözik a korabeli váradi színpadon megszokott produkcióktól. Senkálscopy Endre szerint ez összefügg azzal, hogy Taubhoz alkatilag egy „ironikusabb szemléletű, játékos színházi modell” áll közel, és ezzel az intellektuális, ironikus látásmóddal valami újat hozott az az erdélyi magyar színjátszásba, ami annak is betudható, hogy a pályakezdő éveit a temesvári színház román tagozatánál töltő Taub hamar kapcsolatba került a román színjátszás újítónak számító, kísérletező törekvéseivel.¹¹

A róka meg a szőlő váradi rendezésében Taub nem engedett sem az öncélú humor, sem a csábító romantika, sem a melodramatikus hangvétel, sem pedig az operettből olyannyira ismert harsányság csábításának, ehelyett hangsúlyosan a tartalomra, a gondolatiságra fókuszál.¹² Ennek következtében a rendezés középpontjában a szöveg, a kimondott szó, illetve az annak médiumaként felfogott színész áll, elsősorban pedig az Aesopust alakító Cseke Sándor, akinek a híres „nyelv-tirádája” az előadás egyik emblematikus mozzanata.

Bár a korabeli kritikák mindegyre kiemelik Taub ellentétteremtő erejét, az a fajta koncentrálttság, amelyet *A róka meg a szőlő* színrevitelében megteremtett, elsősorban mégsem ennek eredményeként jön létre: Taub értelmezésének középpontjában ugyanis egyetlen, mindenképp fölé álló érték, a *szabadság*, illetve az azt megtestesítő figura, Aesopus áll, ők dominálják az előadás minden elemét. Így, bár a *szabadság és/vagy rabság*, *szabadság és/vagy szerelem* kétségkívül lényeges ellentétpárokat alkotnak Taub rendezésében is, az ő Aesopusa számára a szabadságnak egyik sem lehet reális alternatívája. Aesopus ugyanis egy pillanatig sem kételkedik saját döntésében, amikor a szabadságot kiáltja ki legfőbb értéknek és célnak, és mindez akkor sem kérdőjeleződik meg számára, amikor már nem viszonylagos nyugodt életet (de mégiscsak rabszolgaként), nem a szerelmet, hanem az életét áldozza azért, hogy szabad emberként halhasson meg, ha már szabadon élnie nem adatott meg.

¹¹ Id. Darvay Nagy Adrienn: *Színjáték. Rendezte Taub János*. Budapest, Corvina Kiadó, 2020. 60.

¹² Ezt emeli ki például Dávid József, a nagyváradi *Fáklya* színházi recenzense, mintegy felvillantva a közönségigényt is: „De akit csak a komédia vonzott volna, az sem távozott kielégítetlenül annak ellenére, hogy a humor helyett inkább lírát kapott és a függöny legördültével gondolatokkal telítve ment ki a színházból. Gondolatokkal, amelyek az ember legnemesebb eszményei – a szerelem és a szabadság – körül forogtak.” Dávid József: Egy forró színházi estről. „A róka meg a szőlő” bemutatója. *Fáklya*, 1958. jún. 4. 2. 2.

Taub értelmezésében ugyanakkor az eredetileg semleges jelentéstartalmú „darab”, „dráma” műfaji kategóriákkal megjelölt szöveg „hősi komédia” lesz: az előadás során senki sem válik igazán hőssé. Bár a kritikák többsége szinte hősi piedesztálra emeli az Aesopus–Kléja kettőst, az *Előre* c. napilap kritikusa épp azt emeli ki, hogy „felmagasztosulásuk” a nézők számára majdhogynem észrevehetetlenül zajlik le.¹³

Színészi játék

Taub rendezői munkásságára általánosan jellemző, hogy „»látványszínházában« egyedül a színészi játék nyújtja a »látványt« – legtöbbször a szinte teljesen üres színen”¹⁴, s ebben a színházi formában épp ezért a színészek vannak az előadás középpontjában, az ő „gesztusaikra, grimaszaikra, mozgásukra, testük és hangjuk játékaire épülnek az előadások.”¹⁵

A róka meg a szőlő előadásában nem annyira a színészi mozgás, mint inkább azok a „színpadi pillanatfelvételek” és tablószerű beállítások dominálnak, amelyek mintegy kimerevítik és ugyanakkor ki is emelik a mimikát, a gesztusokat és a pózokat.¹⁶

Taub nagyváradi Figueiredo-rendezésének legfontosabb eleme a szöveget mondó és azt életre keltő színész, illetve az általa megtestesített gondolat. Ez pedig természetesen az Aesopus alakját megformáló Cseke Sándorral szemben támasztotta a legkomolyabb elvárásokat, különös tekintettel arra, hogy Cseke mindaddig elsősorban operett-szerepekben tűnt fel.¹⁷ Darvai Nagy Adrienn szerint épp az Taub egyik legnagyobb

¹³ „Aesopus felmagasztosul Kleia szemében, de a nézők nem érzik ezt. Kleia fokozatosan, az érdeklődés és kíváncsiság pillanatától, az önmagát-átadás önfeledtségéig beleszeret e rút emberbe. De a rendező nem magasztosította fel eléggé Aesopust. És Kleiában sem izzította fokról fokra az érdeklődés. megbecsülés, értékelés, megszeretés feszültebb skáláját. A nézők színpadi játéknak, igen jó, igényes, de mégis csak játéknak vették e szerelmet és nem borzadtak az emberi nagyság és szabadságszeretet szakadékot választó bátorságán.” Tátray Barna: Guilherme Figueiredo: *A róka meg a szőlő*. *Előre*, 1958. jún. 29. 2. 2.

¹⁴ Darvai Nagy Adrienn: *Szín játék. Rendezte Taub János*. Budapest, Corvina Kiadó, 2020. 61.

¹⁵ Sándor L. István: Nekrológ. Taub János (1927–2010). <http://www.ellenfeny.hu/fokuszban/nekrolog/2733-taub-janos-1927-2010>. Letöltés: 2020.08.15.

¹⁶ KÉP A: Gábor József (Agnostos), Cseke Sándor (Aesopus), Dukász Anna (Kléja), Kovács Apollónia (Méli), Halasi Gyula (Xantos). Fotó: 1958. Forrás: Nagyváradi Állami Színház

¹⁷ A nagyváradi színház akkori igazgatója, Dauer T. András pedig legjobb színészi teljesítményeként tekint Cseke Aesopus-alkítására: „Valahányszor a nevét kimondom, az a bukaresti emlék tolul elém, amikor Bulandra asszony méltatta a lehető legmelegebb szavakkal színészi képességeit, amikor a vidéki színházak fesztiválján először a Rombadólt fellegvárban látta, amint megrázó erővel alakította a vak Petrut, majd pedig ugyancsak hallatlan könnyedséggel, eleganciával, vidámsággal énekelte-táncolta a Csárdáskirálynő Bóni grófját... egyazon napon. Ez volt Cseke Sanyi, aki mindent, vagy majdnem mindent meg tudott oldani a színpadon. Számomra — és engedtessek meg nekem ennyi elfogultság - személyével kapcsolatban a legmaradandóbb emlék A róka meg a szőlő előadásához fűződik, amelyben Aesopus megszemélyesítője volt. És ezt a szerepét emelve ki, megint csak művészetének sokoldalúságát dicsérem.” Nagy Béla: *Torz idők*

érdeme, hogy „újra felfedezte” a főleg táncoskomikusként ismert Csekét mint drámai színészt, s közösen építették fel Aesopus figuráját.¹⁸ A kritikusok szerint a sokak által őstehetségnek tartott Cseke Aesopus-alakítása színészi sokoldalúságának bizonyítéka, hisz hitelesen, mély átéléssel alakította a végletekig elcsúfított, visszataszító külsejű Aesopus figuráját.¹⁹

Az emberi létezés mélységeit és magasságait megjáró Aesopus megformálása komoly feladat: az egyszer agyoncsúfított, Quasimodóra emlékeztető módon púpos, piszkos, megtört rabszolga, majd a saját szellemi fölényének tudatában lévő bölcs, a darab végén pedig a szabadságvágy hőségé és mártírjává emelkedő szabad ember figuráját az őt megformáló Cseke Sándor helyenként kesernyés-ironikus, helyenként gúnyos, majd pedig drámai, patetikus előadásmódja, széles skálán mozgó hanghordozása teszi élővé és természetessé, és teszi lehetővé színész és szerep azonosulását.²⁰ Emberi méltósága, felsőbbrendűsége és határtalan szabadságvágya elsősorban a Kléjával való jeleneteiben, a híres „nyelv-tiradában”, ill. a harmadik felvonás záró részében érvényesül leginkább.²¹

Aesopus legfőbb ellenfelének, Xantosnak a szerepét Halasi Gyula mesteri módon oldotta meg: a tudatos, sokoldalú és képzett színész széles gesztusaival, teátrális viselkedésével, patetikus és fölényeskedő hangjával teremti meg az önjelölt, eredeti gondolatokkal nem rendelkező, sokszor nevetséges, de gazdag filozófus figuráját.²²

Xantos minden megmozdulása, megnyilatkozása görgről, önteltségről tanúskodik, de ha érdekei azt kívánják, kérlelni is tudja a rabszolga Aesopust, változékonyságát és jellemtelenségét Halasi játéka különösen a második és a harmadik felvonásban emeli ki.

színháza: a nagyváradi magyar színház tizenkét éve (1948–1960). Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó, 2009. 199.

¹⁸ „Taub rendkívül tehetségesnek látta a 34 éves Cseke Sándort, aki szerencsére emberként is »csupa báj«, amiként a rendező jellemezte. S nagyszerűen tudtak együtt dolgozni az egyébként korban mindössze három esztendővel fiatalabb Taubbal, akinek sikerült maradéktalanul lehántania a főként operettek sztárjaként tündöklő színész minden túlzását, óhatatlanul ráakodott modorosságait.” Darvai Nagy Adrienn: *Szín játék. Rendezte Taub János.* Budapest, Corvina Kiadó, 2020. 52.

¹⁹ KÉP B: Halasi Gyula (Xantos), Cseke Sándor (Aesopus), Kovács Apollónia (Méli). Fotó: 1958. Forrás: Nagyvárad Állami Színház

²⁰ Tátray Barna, az *Előre* recenzense jellemzi talán legtalálósabban Cseke játékát: „Cseke Sándor Aesopus volt. Az első pillanattól kezdve, mikor elgyötört lábujjait csavargatva pötyögteti csendesesen a »Róka meg a szőlő« meséjét, a szakadékot választó felmagasztosulás utolsó percéig. [...] Ha emberi és színészi fegyelme mélyül, ha szavai mögött a nagy művek átélésének és szigorú művelődni akarásnak rezonálását is fogjuk érezni, ő lesz a legnagyobb bizonyítéka annak, hogy a váradi színház mély emberi mondanivalót is nagy sikerrel tud tolmácsolni közönségének.” Tátray Barna: Guilherme Figueiredo: A róka meg a szőlő. *Előre*, 1958. jún. 29. 2. 2.

²¹ KÉP C: Cseke Sándor (Aesopus), Dukász Anna (Kléja), Halasi Gyula (Xantos). Fotó: 1958. Forrás: Nagyvárad Állami Színház

²² KÉP D: Halasi Gyula (Xantos), Dukász Anna (Kléja). Fotó: 1958. Forrás: Nagyvárad Állami Színház

Klėja figuráját Dukász Anna „sok árnyalati finomsággal, érzelmi gazdagsággal és erővel”²³ formálta meg, a maga összetettségében és ellentmondásosságában. A szép és okos asszony elégedetlen házasságával és férjével, ezekről folyamatosan sok gúnnyal, cinizmussal beszél (főleg az első felvonásban), majd ez a büszke nő szerelmes lesz a csúf rabszolgába, akinek csodálja szellemét és szabadságvágyát, még ha ez utóbbit nem is mindig érti.²⁴ Mesterségbeli tudását Dukász Anna leginkább Ezópusszal való viszonyrendszerében, a szerelmes és szerelmében csalódott, bosszút kiáltó nő megformálásakor villantja meg: testbeszéde, hanghordozása a remény és kiábrándultság, a csendes érzelmek és heves szenvedélyek széles palettán mozgó változatait teremtik meg.²⁵

A semmire sem vágó, majdnem végig néma maradó Agnostos kapitány szerepében Gábor József elsősorban testbeszéde és mimikája révén van jelen a színpadon, nyelvi megnyilatkozásai lényegében indulatszavakra és párszavas mondatokra korlátozódnak. Gábor József humora és kifejező játéka nevetségessé teszi a színpadon nyers erő megtestesítőjeként mozgó figurát.²⁶

A két rabszolga-figura közül a gazdájába, Xantosba és annak életmódjába beleszerető Méli az, akinek intenzívebb a színpadi jelenléte. Az ő szerepében Kovács Apollónia meggyőzően alakítja a szabadságra nem vágó, sorsával alapvetően elégedett, ugyanakkor gazdagságra és érzéki örömökre vágó rabnő figuráját: testtartásai, gesztusai, érzelemtől túlfűtött hangja és hanghordozása, érzelmi kitörései az önfelajánlkozás, a csábítás és a harag különböző változatait közvetítik.²⁷ Taub szándéka szerint a „távolról sem oly bonyolult lelkű”²⁸ Méli teremt meg a kontrasztot az eszményeit kereső Kléjával szemben.

Hozzá képest az etiópiainak nincs egyénisége: ő az egyetlen, akinek nincs neve, s aki a vérébe szívódott szolgáltsággal, embertelen engedelmisségével mintegy azt példázza, hogy ennyire lealjasodva nem érdemes élni: „Ezt teszi az emberrel a korbács s a béklyó.

²³ Kozma Elza: A róka meg a szőlő. Figueiredo darabja a nagyváradai Állami Magyar Színház előadásában. *Igazság*, 1958. jún. 28.

²⁴ KÉP E: Gábor József (Agnostos), Dukász Anna (Klėja), Halasi Gyula (Xantos). Fotó: 1958. Forrás: Nagyváradai Állami Színház

²⁵ „Dukász Anna ragyogóan eleveníti meg ezt a kavargó lelki fejlődést és ragyogóan annak végső kibomlását az előítéletek legyőzésében és a szerelem vállalásában.” Földes László: A róka meg a szőlő. Bemutató a váradai színházban. *Utunk*, 1958/24. 5-6. 6.

²⁶ KÉP F: Halasi Gyula (Xantos), Gábor József (Agnostos), Dukász Anna (Klėja). Fotó: 1958. Forrás: Nagyváradai Állami Színház

²⁷ KÉP G: Kovács Apollónia (Méli), Halasi Gyula (Xantos). Fotó: 1958. Forrás: Nagyváradai Állami Színház

²⁸ Guilherme Figueiredo: A róka meg a szőlő. Hősi komédia 3 felvonásban. (ford. Sarkadi Dénes és Kovács Ferenc). Rendezte: Taub János m.v. Műsorfüzet. Állami Színház Nagyvárad, 1958.

Emberhez csak egy méltó: széttörni a szolgaság bilincseit.”²⁹ Szerepében Kozma Lajos néhány jól megkomponált beállással, üres arckifejezéssel testesíti meg a vegetálás szintjére süllyedt, a darabban csupán Aesopus megkorbácsolására használt, akarat nélküli rabszolgát.³⁰

Színházi látvány és hangzás

A róka meg a szőlő nagyváradi előadásának díszleteit Fux Pál grafikus, festőművész tervezte.³¹ Rendezéseiben Taub szakít a naturális díszlettel, és helyette előszeretettel helyezi előadásait elvont terekbe, amire Fux Pál kitűnően ráérezett, amikor is a görög lakás pompáját, hangulatát csupán pár stilizált oszloppal és függönnyel érzékelteti.³² A színpadon minimális számú kelléket látunk: a klasszikus görögség korát a lant idézi meg, ezen felül csupán néhány archaizáló használati tárgy jelenik meg a színpadon.

Ziziade-Cozma Eliza jelmezei csak részben tudják elérni Fux díszleteinek színvonalát: míg a férfi jelmezek viszonylag hűen teremtik meg a kor illúzióját, illetve szolgálják a jellemformálást, a női öltözékek szinte kirívóan modernnek.³³

A Taub-féle színház egyik legfontosabb látványelemét ezért a gesztusok és a testtartás képezik, amelyek hosszabbak, kitartottabbak, tudatosan komponáltak. Ez különösen erősen érvényesül Aesopus esetében, ahol a többszörösen ismételt mozgássorok a jellemformálás eszközévé válnak, s teremtik meg a rabság által megnyomorított ember képét.³⁴

A róka meg a szőlő nagyváradi előadásában Taub alig nyúl akusztikai hatásokhoz: egy, a háttérben eldúdolt dallamon, néhány zörejen kívül gyakorlatilag csak a színészek hangját hallhatjuk, ami által a tudatos hangszínváltások még fontosabbá válnak.

²⁹ Guilherme Figueiredo: *A róka meg a szőlő*. Hósi komédia 3 felvonásban. (ford. Sarkadi Dénes és Kovács Ferenc). Rendezte: Taub János m.v. Műsorfüzet. Állami Színház Nagyvárad, 1958.

³⁰ KÉP H: Kozma Lajos (Az ethiopiai). Fotó: 1958. Forrás: Nagyváradi Állami Színház

³¹ „Fux Pál díszletei kellemes újszerűséget hoznak a váradi színpadra. A samosi bölcselő háza olyan levegős, mint a görög szigetek kék ege. S ha ennek az égnek felhője s a kert fája nem az önmagába kunkorodó megoldatlan rabszolgaság szimbóluma lenne, hanem emellett és ezen túl utalna a nagy száltóra a szabadság felé, tökéletesnek mondhatnók.” Tátray Barna: Guilherme Figueiredo: *A róka meg a szőlő*. *Előre*, 1958. jún. 29. 2. 2.

³² KÉP I: Csoportkép, előtérben: Gábor József (Agnostos), Dukász Anna (Kléja), Halasi Gyula (Xantos). Fotó: 1958. Forrás: Nagyváradi Állami Színház

³³ „A modernül és nem is előnyösen szoros, hátul gombot, villámzárat vagy ilyesmit eláruló női ruhák, szép színeik ellenére, nem voltak sem stílusosak, sem illúziót keltők.” Tátray Barna: Guilherme Figueiredo: *A róka meg a szőlő*. *Előre*, 1958. jún. 29. 2. 2.

³⁴ KÉP J: Kollázs: Cseke Sándor (Aesopus). Fotó: 1958. Forrás: Nagyváradi Állami Színház

Az előadás hatástörténete

A róka meg a szőlő Taub János első és egyben egyetlen nagyváradi rendezése,³⁵ amelyet a színháztörténeti szakirodalom és a korabeli sajtó egyaránt az 1957/58-as évad legjobb előadásaként tart számon.³⁶

1958 júniusában a váradi színház Kolozsváron vendégszerepel, a recenziens (Kozma Elza) az érett és elmélyült színészi játékot, az előadás mindenkit magával ragadó feszültségét emeli ki, elsősorban pedig Cseke Sándor alakítását.³⁷

1959 májusában a Bukaresti Zsidó Színházban szervezték meg a vidéki színházak fesztiválját, amelyen a *Három nemzedék* és a *Százházas lakodalom*. Lucia Demetrius mellett Figueiredo hősi komédiáját játszotta az együttes, fővárosi színházi szakemberek, kritikusok jelenlétében – kirobbanó sikerrel. Az *Előre* recenziense, Horváth Júlia *Minden jegy elkelt!* címmel számol be a váradi társulat sikeréről, elsősorban pedig *A róka meg a szőlő* magas művészi színvonaláról.³⁸

A korabeli sajtóban megjelent kritikák egyhangúan úgy tekintenek az előadásra, mint az operettszínház szűkös keretei közül való sikeres kitörési kísérletre, s a váradi színház művészi megújulásra való képességének bizonyítékát, ill. ennek a folyamatnak az első egyértelmű jelét látják benne.³⁹

³⁵ *A róka meg a szőlő* 1958-as nagyváradi műsorfüzetében Taub még egy nagyváradi előadást, Dobričanin szerb szerző *Pacsirta utca három c.* bőrleszkjét ígéri, de az előadás végül nem valósult meg. Guilherme Figueiredo: *A róka meg a szőlő*. Hősi komédia 3 felvonásban. (ford. Sarkadi Dénes és Kovács Ferenc). Rendezte: Taub János m.v. Műsorfüzet. Állami Színház Nagyvárad, 1958.

³⁶ *A róka meg a szőlő* 1989-es, Szombati Gille Ottó által rendezett előadásáról írt kritikájában Varga Gábor visszautal az 1958-as bemutatóra: „Figueiredo darabjának az első bemutatója több mint harminc évvel ezelőtt, 1958. május 23-án volt, s mindmáig a társulat egyik nagy, emlékezetes előadásaként tartja számon a színházszerető publikum. [...] Az *A róka meg a szőlő* ugyanis hosszú hónapokon át teltházas előadás volt nemcsak idehaza, hanem Erdély szinte valamennyi jelentősebb színpadán.” Varga Gábor: *A róka meg a szőlő*. *Utunk*, 1989/36. 7. 7.

³⁷ Kozma Elza: *A róka meg a szőlő*. Figueiredo darabja a nagyváradi Állami Magyar Színház előadásában. *Igazság*, 1958. jún. 28.

³⁸ „Az estéről estére megismétlődő telt ház titka elsősorban mégis abban rejlik, hogy az együttes az utóbbi két évad legkiemelkedőbb művészi teljesítményével és körültekintően összeválogatott repertoárral jött a fővárosba. [...] *A róka meg a szőlő* előadására immár háromszor telt meg zsúfolásig a nézőtér. Ezek a forró sikerű előadások, a bukaresti közönség egybehangzó elismerése is bizonyítja, hogy a nagyváradi együttes kétségtelenül a művészi tökélyt megközelítő magaslatra jutott el ennek a világhírű darabnak a tolmácsolásában. Érett, kiforrott színészi játékot, kiemelkedő alakításokat nyújtott ez az előadás.” Id. Id. Nagy Béla: *Torz idők színháza: a nagyváradi magyar színháztörténet tizenkét éve (1948–1960)*. Nagyvárad, Varadinum Script Kiadó, 2009. 297.

³⁹ Földes László, a nagyváradi Állami Színház színművésze, egyben pedig az *Utunk* recenziensének megfogalmazásában: „Nem »operettközönség« a váradi közönség, a társulat pedig éppenséggel nem »jellegzetesen operett társulat«, bármennyire is divattá vált az ilyen vélemény kritikusai körökben. Ha tudnak jól játszani operettet is, annál jobb. Ám az *Utolsók*, a *Lerombolt fellegvár*, a *Tanítónő*, a *Szerelem* előadásainak már rég el kellett volna oszlatniuk a váradi »operettszínház« körül terjesztett babonát. A szabadságról szóló aesopusi mese mostani kiváló megelevenítése – reméljük – végleg el is oszlatja.”

Az előadás adatai:

Cím: A róka meg a szőlő

Bemutató dátuma: 1958. 04. 14

A bemutató helyszíne: Nagyváradi Állami Színház

Rendező: Taub János

Segédrendező: Gábor József

Szerző: Guilherme Figueiredo

Fordító: Sarkadi Dénes és Kovács Ferenc

Díszlettervező: Fux Pál

Jelmeztervező: Ziziade-Cozma Eliza

Társulat: a Nagyváradi Állami Színház magyar társulata

Színészek: Dukász Anna (Kléja), Kovács Apollónia (Méli), Halasi Gyula (Xantos), Gábor József (Agnostos), Cseke Sándor (Aesopus), Kozma Lajos (az ethiópiai)H.